

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 725.948(497.434)

Prejeto: 16. 11. 2019

Simona Kermavnarmag. umetnostne zgodovine, Grčarevec 3, SI-1370 Logatec
E-pošta: simona.kermavnar@gmail.com

Vodnjak v parku Term Šmarješke Toplice

IZVLEČEK

Druga polovica 19. stoletja je bila v Evropi in tudi na Slovenskem čas sistematične gradnje vodovodnih napeljav, pri čemer je ključno vlogo igralo lito železo. V Logatcu, Črnomlju, na Vrhniki in v Šmarjeških Toplicah srečamo po en litoželezni vodnjak livarne kneza Salma iz Blanskega na Moravskem; podaril jih je izvajalec vodovoda kot zahvalo za naročilo. Vodnjak, ki je danes v parku Šmarjeških Toplic, je od konca aprila 1904 stal v Novem mestu na Florijanovem trgu (današnja tržnica) in je bil povezan z napeljavo novomeškega vodovoda, končanega jeseni 1903. Takoj je postal kraj druženja in hkrati objekt javnega zgražanja zaradi delno razgaljenega kipa nimfe. Leta 1926 so ga prepeljali v Šmarješke Toplice. Danes stoji v parku Term Šmarješke Toplice in je tudi njihov simbol.

KLJUČNE BESEDE

umetniški liv, Šmarješke Toplice, Novo mesto, Logatec, Vrhnika, Črnomelj, Uherské Hradiště, Myslenice, Salmova livarna v Blanskem, okrasni vodnjaki, dr. Viktor Gregorić, Jan Vladimír Hráský

ABSTRACT

FOUNTAIN IN THE PARK OF THE ŠMARJEŠKE TOPLICE THERMAL SPA

In Europe as well as the territory of present-day Slovenia, the second half of the nineteenth century was a time of systematic construction of water systems, where cast iron played a crucial role. Logatec, Črnomelj, Vrhnika, and Šmarješke Toplice are each home to one cast iron fountain from the Royal Salm Ironworks in Blansko, Moravia, that were sent by the constructors of the water systems as a token of gratitude for the commissioned work. The fountain that now stands in the park of the Šmarješke Toplice Thermal Spa was originally set up in Novo Mesto's Florijan Square (modern central market) at the end of April 1904, after the completion of the city water system in the autumn of 1903. The fountain immediately became a popular gathering point, as well as a subject of public furore for featuring a sculpture of a nude nymph. In 1926, it was transferred to Šmarješke Toplice and now stands in the park of the Šmarješke Toplice Thermal Spa, serving as its symbol.

KEY WORDS

art casting, Šmarješke Toplice, Novo Mesto, Logatec, Vrhnika, Črnomelj, Uherské Hradiště, Myslenice, Royal Salm Ironworks in Blansko, decorative fountains, Dr Viktor Gregorić, Jan Vladimír Hráský

Druga polovica 19. stoletja je bila v Evropi čas sistematične gradnje vodovodnih in kanalizacijskih napeljav. Pri tem je ključno vlogo igralo lito železo, saj so običajno lesene cevi tedaj zamenjale litoželezne, iz tega materiala pa so bili izdelani tudi pitniki, vodnjaki, hidranti, črpalke itd. Ob koncu 19. stoletja so bile aktivnosti na tem področju, ki jih je v okviru habsburške monarhije spodbujal cesar Franc Jožef I., v polnem razmahu tudi v slovenskih mestih in večjih krajih, v začetku naslednjega stoletja pa so zajele tudi manjše kraje na podeželju in vasi. Med izvajalci in proizvajalci naj na tem mestu omenimo vsaj moravsko podjetje vodovodnih in črpalnih naprav Antona (Antonína) Kunza iz Hranic in dunajsko podjetje inženirja Carla Wagenführerja, ki je bilo zaradi cenovne ugodnosti zelo iskano in je vodovod napeljalo med drugim v Logatcu, na Vrhniki in v Črnomlju, kjer prav tako kot v Šmarjeških Toplicah srečamo litoželezni vodnjak z nimfo. Šmarješki vodnjak je sprva stal v Novem mestu, kjer je vodovod napeljalo dunajsko podjetje inženirja G. Rumpļa.¹

Vodnjaki iz Salmove livarne

Donedavna je zaradi avstrijskega izvajalca prevladovalo prepričanje, da so tudi vodnjaki prišli iz neke avstrijske (dunajske)² livarne. Ivan Stopar³ je edini, ki jih je (konkretno črnomalskega) pravilno povezal s Češko. Dejansko so bili izdelani v Blanskem na Moravskem, v Salmovi livarni (*Fürst Salm'sches Eisenwerk Blansko*),⁴ eni najpomembnejših livarn umetniškega liva v habsburški monarhiji.⁵ Poslovno in tudi sorodstveno je bila povezana s takrat najpomembnejšo železolivarno na Slovenskem, Auerspergovo na Dvoru pri Žužemberku.⁶ Leta 1896 je livarna v Blanskem prešla v last praške delniške družbe Akciová společnost strojírny/Maschinenbau-Aktiengesellschaft. Najzaslužnejši za razcvet Salmove livarne je bil Hugo Franc starogrof (*Altgraf*) Salm, edini otrok iz zakona med Karlom knezom Salm-Reifferscheid-Krautheimom in grofico Pavlino Auersperg, hčerko grofa in od leta 1783 kneza Karla Jožefa Auersperga iz Kočevja, ustanovitelja železarn na Dvoru. S proizvodnjo litoželeznih vodnjakov so v Blanskem začeli v drugi polovici 19. stoletja in nadaljevali do prvih desetletij 20. stoletja, pri čemer

se njihova oblika praktično ni spreminjala.⁷ Naročiti jih je bilo mogoče po katalogu. Livarna je imela svoje agencije tudi na Dunaju in v Gradcu. Novomeški vodnjak je z Dunaja dostavilo podjetje *Armaturen- und Maschinen-Fabrik Actien Gesellschaft* (prej J. A. Hilpert). Račun dobave je bil izstavljen maja 1904. Zapis št. 483 Deželnega stavbinskega urada/Landschaftliches Bauamt v Ljubljani z dne 14. maja 1904 se glasi: »V prigribu se predloži račun tvrdke 'Armaturen und Maschinenfabrik Actien-Gesellschaft' o dobavi monumentalnega vodnjaka za Novo mesto in materiala za montažo istega v predplačilno nakazilo izkazane zneska 1813 kron na račun mestne občine Novomeške [...]«. V Gradcu je imel vodnjake Salmove livarne, tudi model št. 30 – torej model šmarješkega in logaškega vodnjaka –, v ponudbi trgovec Sigmund Juhász, čigar podjetje je bilo ustanovljeno leta 1856; prodajni katalog med drugim hrani Museo Italiano della Ghisa, Fondazione Neri v kraju Longiano, model našega vodnjaka najdemo pod številko 1383. Vodnjak je bil v Logatec najverjetneje dostavljen od tam, ker je posestnik, trgovec in dolnjelogaški župan Ivan (Johann) Sicherl, najzaslužnejši mož za napeljšavo logaškega vodovoda med letoma 1897 in 1899, poslovno sodeloval z Juhászom. V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota v Idriji, hranijo mapo *Ponudbe in nabave vodovodnih potrebščin/ S. Juhász Graz*; med listinami je tudi faktura, poslana iz Gradca v Idrijo 21. julija 1885, iz katere je razvidno, da je bilo naročilo izvršeno prek Sicherla v Logatcu.⁹

Ti vodnjaki so izdelki umetniškega liva. Ta je vrhunec doživel v prvi polovici 19. stoletja v Nemčiji in na današnjem Poljskem v okviru Pruskih kraljevih livarn, kmalu pa so se jim pridružile tudi druge, med katerimi je izstopala prav Salmova, in sicer tako po kakovosti kot številu izdelkov.

Na tem mestu je treba povedati, da imamo v Sloveniji z litoželezno kulturno dediščino še vedno precejšnje probleme. Leta 1985 je Juša Vavken v *Varstvu spomenikov* v zvezi z logaškim litoželeznim vodnjakom zapisala trditev, ki še vedno drži: »Zaradi nerazumevanja polpretekle dobe, ki je bila izrecno neusmiljena do takšnih izdelkov in jih načeloma odstranjevala, tudi v širšem slovenskem prostoru, so ta tipična dela že redka.«¹⁰

Ker je torej prihod omenjenih štirih vodnjakov v naše kraje povezan z napeljevanjem vodovodov, bomo najprej na kratko pogledali te projekte na navedenih lokacijah, natančneje pa v Novem mestu.

¹ G. Rumpel Ingenieur. Bauunternehmung und technisches Bureau für Wasserversorgungs-, Gas- und Canalisations Anlagen (ARS, AS 38, IX/3, t. e. 1184).

² Vavken, Umetnostna, str. 80; Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 161, 165; *Vodnjak v Šmarjeških Toplicah* (<https://www.kamra.si/mm-elementi/item/zdravilisce-smarjeske-toplice.html>, 28. 9. 2019). Na oglasni deski zdravilišča v Šmarjeških Toplicah se omenja tudi Železna Kapla.

³ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 17.

⁴ Gl. Kermavnar, *Litoželezni vodnjaki*, str. 26–27.

⁵ Na primer Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 21.

⁶ Kermavnar, *Idrijski vodnjak*, str. 245, 249–250.

⁷ Med priljubljenimi monumentalnimi vodnjaki so bili taki s figuro na visokem podstavku (ta običajno piramidast in okrašen z levjimi maskami in/ali dopasnimi aplikami cesarja Franca Jožefa I. ali pa zvonast z girlando), in sicer delno razgaljene nimfe z vazo na glavi, ženske s svetilko na glavi, angela, ki moli itd.

⁸ ARS, AS 38, IX/3, t. e. 1184.

⁹ ZAL, IDR 129, fasc. 112 (172a). Gl. Kermavnar, *Trgovca*, str. 23.

¹⁰ Vavken, *Umetnostna*, str. 80–81.

Nr. 1375. *Nr. 1375 bis 1783. Auslaufständer. Abbildungen in $\frac{1}{25}$ (Nr. 1377 und 1378 in $\frac{1}{30}$) der Naturgrösse.*

Nr. 1375	1376	1377	1378	1379	1380	1381	1382	1383
1 Stück fl. 20.—	23.—	29.—	42.—	70.—	68.—	675.—	440.—	620.—

Eine grössere Auswahl hievon, sowie auch von Auslaufständern mit
 Nr. 1377. frostsicheren Schachtventilen, von Hydranten u. dgl. enthält die II. Abtheilung.

Nr. 1380a. Patent-Selbstschlusshähne, für Auslaufständer.

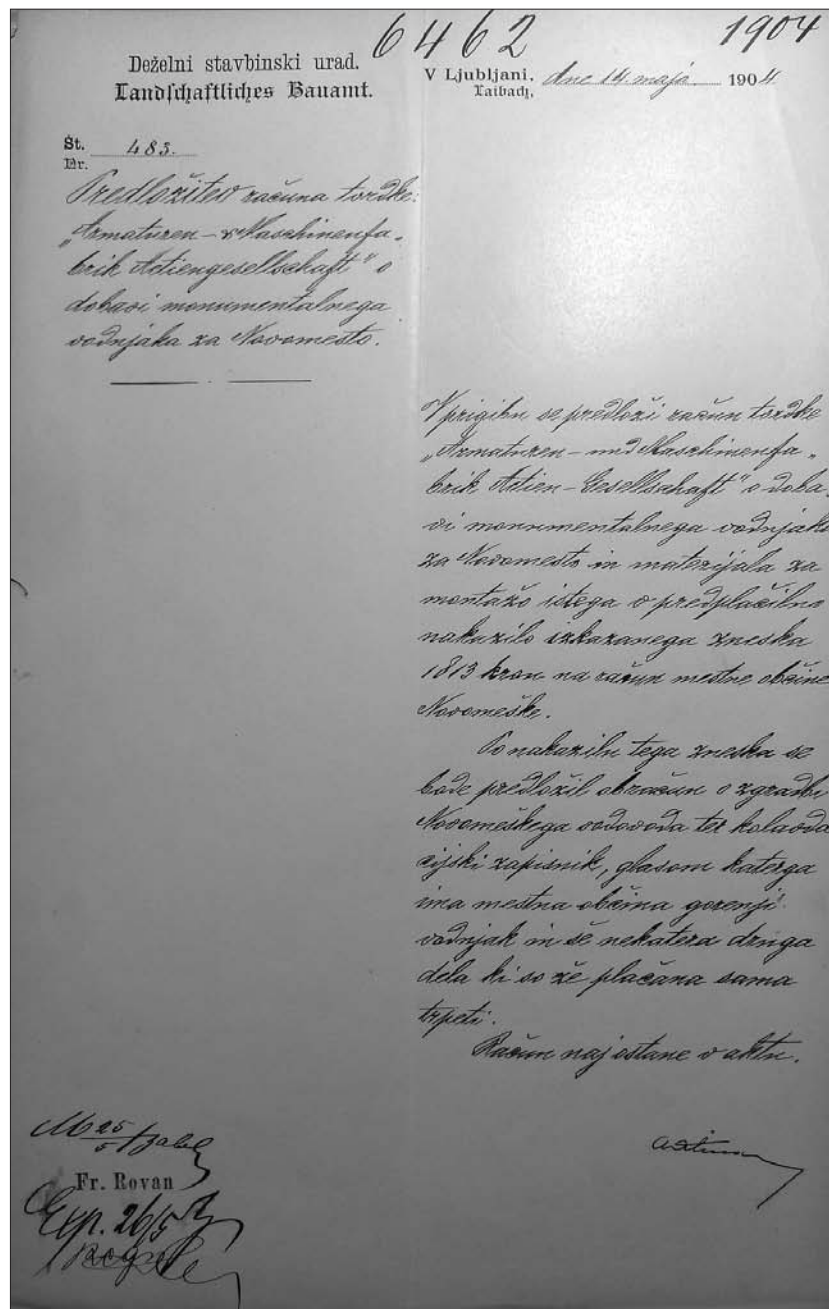
Durchgang	13	20 $\frac{m}{m}$
Ohne Regulirung	fl. 4.25	7.—
Mit Regulirung nach Abbildung	5.25	8.75

Ein Frosthahn fl. —.50. Eine grössere Auswahl in der II. Abth.

Nr. 1375. Nr. 1376. Nr. 1377. Nr. 1378. Nr. 1380a. Nr. 1382.

Nr. 1381. Nr. 1383. Nr. 1389. Nr. 1390.

*List iz prodajnega kataloga graškega trgovca Sigmunda Jubásza
 (©Longiano, Museo Italiano della Ghisa, Fondazione Neri).*

Dokument o dobavi litoželeznega vodnjaka v Novo mesto leta 1904 (ARS, AS 38, IX/3, t. e. 1184).

Vodnjak, ki je sedaj v Šmarjeških Toplicah, je, kot rečeno, prvotno stal v dolnjiški prestolnici, in sicer na mestu današnje tržnice.¹¹

Konec septembra 1895 so mestna občina Črnomelj ter občine Semič, Kot, Petrova vas in Talčji Vrh zaprosile za dovoljenje za izgradnjo vodovoda iz izvirov pri Blatniku. Njegovo slavnostno odprtje in blagoslov sta potekala 11. julija 1898. Projekt je stal

okoli 100.000 goldinarjev, gradilo je podjetje Wagenführer.¹² V Logatcu je isto podjetje začelo vodovod graditi poleti 1897,¹³ načrt je pripravil arhitekt Jan

¹¹ Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 161; Anica Bobič (*Družina Gregorič*, str. 30) piše samo, da so vodnjak v Šmarješke Toplice pripeljali Gregoričevi, a ne pove, od kod. Gl. tudi op. 33.

¹² Mohar, *Semič*, str. 49–53; *Prvi belokranjski vodovodi* (<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/prvi-belokranjski-vodovodi.html>, avgust 2019).

¹³ Mihevc, *Spomini*, str. 28; Švajncer, *Logatec v zgodovini*, str. 64; Kermavnar, *Projekt izgradnje*, str. 26; *Projekt izgradnje logškega vodovoda konec 19. in na začetku 20. stoletja* (<https://www.mojaobcina.si/logatec/novice/projekt-izgradnje-logškega-vodovoda-konec-19-in-na-zacetku-20-stoletja.html>, 3. 4. 2019).

Šmarješke Toplice, vodnjak
(foto: Simona Kermavnar).

Vladimír Hráský,¹⁴ na Vrhniki so avgusta 1903 na občinski seji sklenili, da bo dela zaradi najugodnejše ponudbe prav tako izvedlo omenjeno dunajsko podjetje, in sicer za 81.690 kron.¹⁵ Gradnja je bila končana naslednje leto (kolavdaciji v letih 1905 in 1907), dela pa je vodil gradbeni inženir Matko Prelovšek.¹⁶

Novo mesto dobi vodovod in hkrati litoželezni vodnjak s skulpturo razgaljene nimfe, ki povzroči zgražanje

Novo mesto (Rudolfovo) je bilo v 19. stoletju po mnenju nekaterih sodobnikov precej zaostalo in provincialno mesto. Po revoluciji 1848 se je močno povečalo število uradov in uradnikov, kar je močno zaviralo prebujanje narodne zavesti pri meščanih

(medtem ko so v drugih krajih in mestih ustanavljali čitalnice, so v Novem mestu o tem le govorili). Šestdeseta in sedemdeseta leta je zaznamoval boj med oblikujočo se narodno in nemškutarsko stranko, kmalu zatem pa se je začel (kot običajno) neproduktiven boj med slovenskima meščanskima strankama, liberalno in klerikalno.¹⁷

V šestdesetih letih so bile narejene nekatere izboljšave, na primer kanalizacija, na Glavnem trgu so postavili nov litoželezni vodnjak (1861),¹⁸ izdelan na Dvoru, zlasti pa so se razmere izboljšale po letu 1894, ko je končno stekla železniška povezava z Ljubljano.¹⁹ Projekt napeljave vodovoda so vestno beležile *Dolenjske novice*,²⁰ in sicer vse od začetka del leta 1897 do zaključka leta 1903. 15. oktobra 1897 so poročale, da je načrte pripravil arhitekt Hráský (od leta 1884 deželni inženir). Do srede leta 1900 ni bilo veliko narejenega, so pa takrat že razmišljali o postavitvi vodnjaka, kar bi sicer »zopet veliko veljalo«.²¹ Kot kaže, je projektu pravi zagon dal šele velik požar v Novem mestu januarja 1901, ko se je ponovno pokazalo, kako zelo mesto potrebuje vodovod.²² Sredi junija 1901 izvajalec še ni bil znan,²³ 8. julija pa so pričeli z deli,²⁴ ki so sprva dobro napredovala, vendar je bilo novembra že jasno, da v tistem letu ne bodo končana.²⁵ Po veliki noči 1902 so nadaljevali na Kapiteljskem hribu,²⁶ dela je opravilo dunajsko podjetje inženirja G. Rumpfa,²⁷ tik pod cerkvijo še danes stoji pitnik s signaturo te tvrdke. 1. decembra tistega leta so poročali, da vodovod od srede minulega meseca deluje, čeprav z manjšimi napakami.²⁸ 1. aprila 1903 je bil objavljen oglas,²⁹ da mestno županstvo v Rudolfovem prodaja vodnjak na Glavnem trgu, in sicer da naj se pisne ponudbe pošljejo do 25. aprila. Šlo

¹⁴ Kermavnar, Projekt izgradnje, str. 26; *Projekt izgradnje logaškega vodovoda konec 19. in na začetku 20. stoletja* (<https://www.mojaobcina.si/logatec/novice/projekt-izgradnje-logaškega-vodovoda-konec-19-in-na-zacetku-20-stoletja.html>, 3. 4. 2019).

¹⁵ Serše, Ob stoletnici, str. 75.

¹⁶ Serše, Kakšno vodo, str. 115–118; Serše, Ob stoletnici, str. 78.

¹⁷ Jarc, Iz preteklih stoletij, str. 56–57; Granda, *Novo mesto*, str. 164, passim; Fran Levstik je na primer zapisal, da Dolenjci duševno spijo (K. P. [Fran Levstik], Ozir po domačii, *Naprej*, 4. 9. 1863, str. 283).

¹⁸ Načrt je izdelal na Dvoru zaposleni inženir Bossard (Žargi, Železarna na Dvoru, str. 81); gl. tudi Žargi, Železni vodnjaki, str. 61; Mlinarič in Grobovšek, Sprehod po mestu, str. 104.

¹⁹ Jarc, Iz preteklih stoletij, str. 60; Granda, *Novo mesto*, str. 185.

²⁰ Gl. tudi Zorko, Bomo vodo še prekuhavali?, str. 15–17.

²¹ *Dolenjske novice*, 1. 7. 1900, str. 123, »Domače vesti (Novomeški vodovod)«.

²² *Dolenjske novice*, 1. 2. 1901, str. 26–27, »Požar v Novem mestu«.

²³ *Dolenjske novice*, 15. 6. 1901, str. 127, »Domače vesti (Novomeški vodovod)«; 8. maja 1901 je ponudbo oddalo podjetje Antona (Antonina) Kunza iz Hranic na Moravskem (ŽAL, NME 5, šk. 82, št. 167).

²⁴ *Dolenjske novice*, 15. 7. 1901, str. 147, »Domače vesti (Novomeški vodovod)«; Jarc, Iz preteklih stoletij, str. 60.

²⁵ *Dolenjske novice*, 1. 11. 1901, str. 224, »Domače vesti (Vodovod novomeški)«.

²⁶ *Dolenjske novice*, 15. 4. 1902, str. 65, »Domače vesti (Vodovodna dela)«.

²⁷ *Dolenjske novice*, 15. 8. 1902, str. 140, oglas. Gl. tudi op. 1.

²⁸ *Dolenjske novice*, 1. 12. 1902, str. 206, »Domače vesti (Vodovod)«.

²⁹ *Dolenjske novice*, 1. 4. 1903, str. 68, »Mestno županstvo v Rudolfovem prodaja vodnjak«.

Novo mesto, Kapitelski trg, pokrov ventilnega pitnika s signaturo izvajalca del vodovodne napeljave inž. G. Rumpla (foto: Simona Kermavnar).

je za zgoraj omenjeni litoželezni vodnjak dvorske livarne; 19. maja so ga začeli podirati.³⁰ Občinski možje so ga prodali profesorju na novomeški gimnaziji Casparju Pamerju,³¹ ta pa ga je podaril svojemu rojstnemu kraju Trabergu na Gornjem Avstrijskem.³² 1. julija 1903 v Naznanilih mestnega magistrata bemo poročilo gospodarskega odseka Florijanskega trga; tu je stala cerkev sv. Antona, ki so ji po požaru 1664 prizidali kapelo sv. Florijana in od tod njegovo poimenovanje.³³ Župan Simon pl. Sladovič³⁴ je toplo priporočal njegovo regulacijo, in sicer iz »varnostnih, gospodarskih in olepševalnih razlogov«.³⁵ Kolavdacija vodovoda je potekala od 23. do 25. septembra,³⁶ 1. oktobra je občina prevzela njegovo oskrbovanje, v zapisniku seje občinskega sveta z zadnjega dne tistega meseca pa pod točko 3 beremo: »Po daljši debati

se sklene z večino glasov, da se novi vodnjak postavi na Florijanski trg.«³⁷ Postavili so ga konec aprila 1904, *Dolenjske novice* pa so takoj nato pisale: »Na sv. Florijana trgu postavili so te dni vodnjak, na vrhu pa podoba ženske, ki je tudi za poletni čas prelahko oblečena, in je vsem pametnim meščanom v opravičeno izpodtiko. Nejevolja vsled te nesramne sohe je zares velika in se vsestransko obsoja ta nepremišljeni korak. Ni nam jasno, kdo je konečno in odločno to zakrivil: a kdor je, oni ima v vesti in pred Bogom vso odgovornost. Če izvestni gospodje mislijo, da se sme starejšim ljudem nuditi kaj takega očitno, no, imajo pač čudne in nizke pojme o poštenosti svojih somiščanov, in smo prepričani, da so v zmoti. A huje in najhuje je to, da se mladina obojega spola in vsake starosti zbira tam okrog ter dela surove opazke [...]. Zato pa ne zgubljam o tem nobene besede, samo nekaj pribijmo še: Na tem trgu je kedaj stala cerkev sv. Antona, njej prizidana je bila kapelica sv. Florijana, ki je večkrat mesto obvaroval popolnega požara. Cerkev so podrli, kapelico podrli; cerkveni predpisi velevaljo, da se na mesto podrte cerkve napravi križ ali kako drugo 'božje znamenje', če se cerkev iz pametnih ozirov podere. In v Novem mestu? Na Kalvariji je svoj čas cesar Hadrijan dal postaviti tempelj Venere, da bi tako pristudil in oskrnil sv. kraj kristjanom. In ta mož je bil pogan! – Tu se je dosedaj vedno vršil

³⁰ *Dolenjske novice*, 15. 6. 1903, str. 117, »Domače vesti (Vodnjak na mestnem trgu)«.

³¹ Dolenjski biografski leksikon (<https://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/?bid=1426>, 18. 8. 2019).

³² Mlinarič, Sprehod po mestu, str. 123; Žargi, Železni vodnjaki, str. 61; Granda, *Novo mesto*, str. 161.

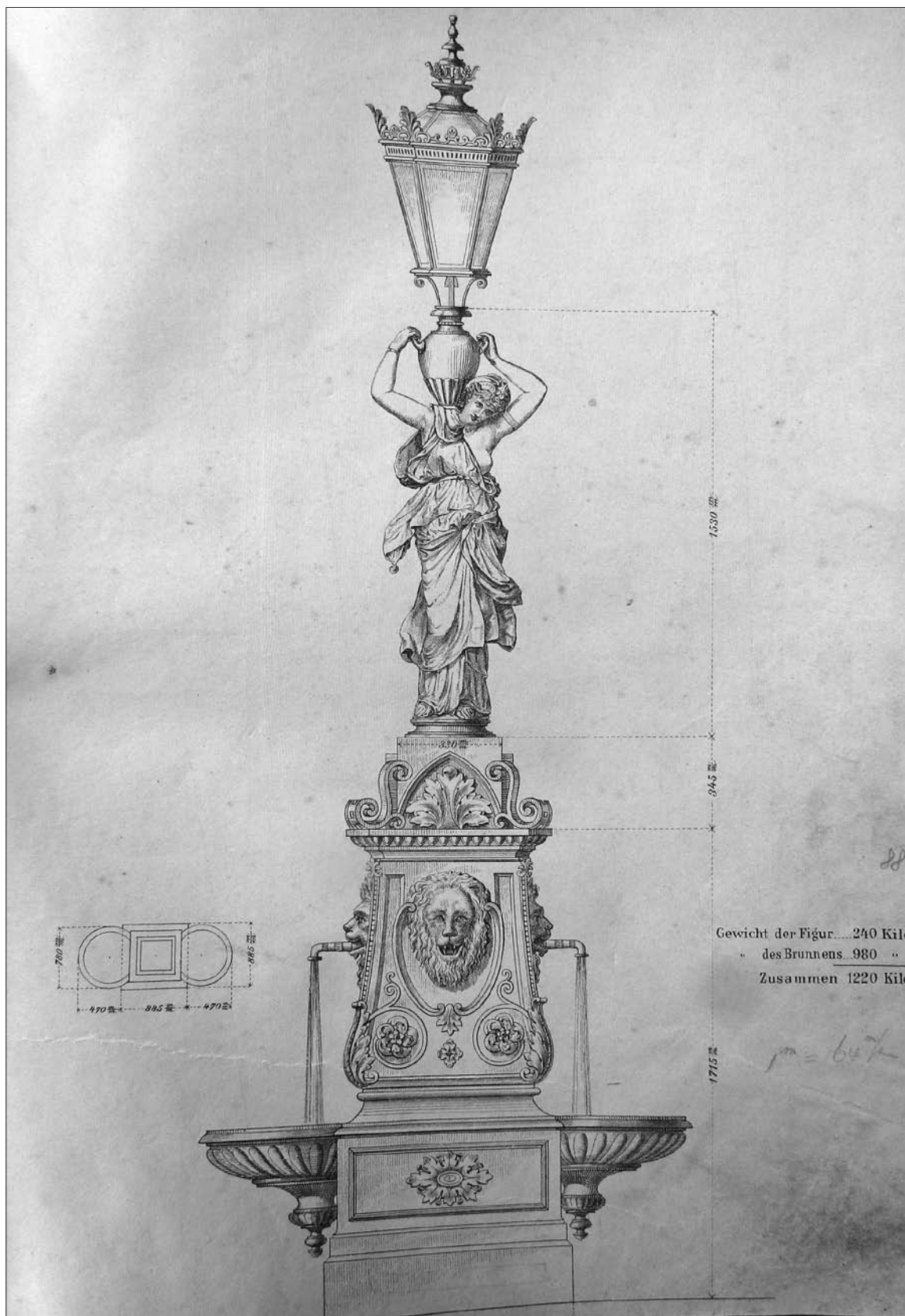
³³ Florijanov trg je bil ukinjen leta 1955; bil je spodnji del sedanjega Prešernovega trga, ki je območje mestne tržnice (Tončič, Picelj in Podgornik, *Novomeške ulice*, str. 68).

³⁴ Tudi Simeon Sladovič pl. Sladoevič.

³⁵ *Dolenjske novice*, 1. 7. 1903, str. 126, »Naznanila mestnega magistrata«.

³⁶ *Dolenjske novice*, 15. 10. 1903, str. 198, »Naznanila mestnega magistrata«; Jarc, Iz preteklih stoletij, str. 60; Granda, *Novo mesto*, str. 161; gl. tudi Zgodovina novomeškega vodovoda (tipkopis; Arhiv Komunale Novo mesto).

³⁷ *Dolenjske novice*, 15. 11. 1903, str. 217, »Naznanila mestnega magistrata«.

*Salmov katalog, risba vodnjaka št. 30
(Moravský zemský archiv v Brně, fond H 998, škatla 3, inv. št. 59, signatura D 2).*

četrti blagoslov o procesiji sv. Rešnjega Telesa: Kdo je tako nespameten, da bi mislil, da je to še mogoče po vesti in prepričanju? – 'Podarjenemu konju se ne gleda na zobe', tako se izgovarjajo eni [...].³⁸

Ni dvoma, da je tu govor o vodnjaku z nimfo. Verjetno je ta izredno velik odpor na uradni ravni – na neformalni je iz zapisa jasno, da je vodnjak takoj postal točka druženja – razlog, da ne obstaja niti ena njegova fotografija, ko je še stal v Novem mestu (nasprotno so bili v drugih treh krajih, v Logatcu, Črnomlju in na Vrhniki, ti litoželezni vodnjaki pravi *landmark* in velikokrat fotografirani ter upodobljeni na razglednicah), in ne nazadnje tudi vzrok, da so ga z mesta odstranili in leta 1926 prepeljali v Šmarješke Toplice.

Več enakih oziroma podobnih vodnjakov iz moravske livarne

Ne glede na obliko podstavka, ki je lahko piramidast ali zvonast, na vrhu tu obravnavanih vodnjakov vedno stoji ženska figura v kontrapostu, ki na desnem ramenu z obema rokama pridržuje amforo. Identična odlitka nimfe – ne v sklopu vodnjaka – stojita v Blanskem na glavnem trgu (Wanklovo náměstí) in na grajskem dvorišču; tam je tudi vodnjak s takim odlitkom. Ponekod je bil spodnji del vodnjaka uničen in se je ohranila le nimfa (na primer t. i. Momina chashma v Razgradu v Bolgariji).³⁹

V literaturi je najpogostejše imenovana nimfa. Najverjetneje gre za upodobitev ene od Danaid, ki se pogosto pojavljajo v ikonografiji vodnjakov. Stopar jo je identificiral kot svetopisemsko Rahelo,⁴⁰ kar je glede na njeno razgaljenost manj verjetno. V soglasju s pozno stopnjo historizma je kip inspirirala antična skulptura, a najverjetneje ne gre za kopijo konkretnega grškega ali rimskega dela, pač pa je umetnik vzore iskal predvsem v postcanovovski tradiciji. Obravnavanje draperije in las ter helenistična lepota obraza spominjata na kipe na nagrobnem spomeniku rodbine Rajsiglovy (Rojšigl) na pokopališču v Blanskem, ki so prav tako izdelek Salmove livarne.⁴¹ Na vrhu amfore je bila lahko nameščena svetilka. Tako je bilo v Šmarjeških Toplicah, o čemer pričajo fotografije izpred druge svetovne vojne, vendar se laterna ni ohranila. Tako kot v Logatcu gre za odlitek modela št. 30 iz Salmovega ilustriranega kataloga,⁴² pri

katerem je piramidast podstavek okrašen z aplikami monumentalnih levjih glav v funkciji izlivk (nem. *Wasserausläufe*). Enake vodnjake srečamo tudi drugje v Srednji Evropi, na primer na Češkem (Uherské Hradiště) in Poljskem (Myslenice),⁴³ kjer so jih prav tako postavljali ob zaključku vodovodnih del. Lahko pa je na vrhu amfore plitka čaša, iz katere brizga voda in se izliva v bazen ter potem skozi levje glave neposredno na tla – tako je na Vrhniki (model št. 34) – ali skozi pipi na zvonastem podstavku v konzoli z ovalnima školjkama. Tako je v Črnomlju, kjer gre za odlitek modela okrasnih vodnjakov št. 35 (zdaj na njem manjkata po ena školjka in pipa), enaki odlitki pa krasijo mestni trg v Příboru in Štramberku (tu brez obeh ovalnih zbiralnikov) na Moravskem in Mohelnicah na Češkem.

Črnomaljski vodnjak⁴⁴ je prvotno stal v mestnem središču pred Posojilnico.⁴⁵ V zgodnjih sedemdesetih letih so ga postavili na sredino grajskega atrija, zdaj pa že nekaj časa v občinskih prostorih čaka na restavriranje. Vrhnikiški⁴⁶ že od začetka stoji pred nekdanjo Ljudsko šolo (zdaj OŠ Ivana Cankarja) tik ob Tržaški cesti. Šmarješki⁴⁷ in logaški⁴⁸ (od nekdaj na Čevicah) vodnjak sta vpisana v Register nepremične kulturne dediščine.⁴⁹ Kot rečeno, je bil šmarješki pripeljan iz Novega mesta, in sicer po naročilu Novomeščana dr. Viktorja Gregorića (1869–1935),⁵⁰ ki je zelo veliko naredil za Toplice, jih temeljito moderniziral in polepšal, med drugim je uredil tudi vodovod.⁵¹ Sprva je bil vodnjak, med ljudmi znan kot »baba«, postavljen na dvorišču med Aleksandrovo in Petrovo kopeljo. Do leta 1994 je stal na terasi ob pokritem bazenu, nato so ga zaradi širitve zdravilišča prestavili na današnjo lokacijo v parku.⁵² Na začetku osemdesetih let minulega stoletja je bil še sivkaste barve, nimfa in aplikacije so bile posrebrene, sredi osem-

schinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko. Gl. tudi Kermavnar, Opomba k litoželeznemu vodnjaku, str. 20 (v članku sem namignila, da je bila verjetno tudi v Logatcu sprva na vrhu svetilka, vendar pa z okoli leta 1900 poslanih razglednic te ni videti in torej vodnjak že od začetka najverjetneje na vrhu ni imel svetilke).

⁴³ *Tereska jest czeska* (<http://gazeta.myslenice.pl/tereska-jest-czeska>, 13. 12. 2018).

⁴⁴ Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 164–165, vodnjak postavi v čas pred napeljavo vodovoda (1895); Kermavnar, Litoželezni vodnjaki, str. 26–27.

⁴⁵ Kot vidimo z razglednice, poslane leta 1899, je vodnjak pred stavbo Posojilnice (zgrajena 1898–1900) takrat že stal.

⁴⁶ Kermavnar, Litoželezni vodnjak, str. 13; Kermavnar, Litoželezna dediščina 2. polovice, str. 75–77.

⁴⁷ Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 160–161.

⁴⁸ Gl. na primer Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 140–141; Kermavnar, Vodnjak z nimfo, str. 187–188, sl. 261 (z bibliografijo).

⁴⁹ RNKD, ev. št. 8686, 17403.

⁵⁰ Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 161; Bobič, *Družina Gregorić*, str. 30; *Dolenjski biografski leksikon* (<https://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/?bid=2985>, 18. 8. 2019).

⁵¹ Cvelbar, Granda in Perše, Turizem, str. 321–332; 326–327; Granda, O začetkih, str. 110; Bobič, *Družina Gregorić*, str. 11.

⁵² Bobič, *Družina Gregorić*, str. 30; Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 161.

³⁸ *Dolenjske novice*, 1. 5. 1904, str. 81–82, »Piše se nam. Iz Novega mesta«.

³⁹ Višina kipa je 152 cm; gl. tudi Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 116 (kat. št. 316).

⁴⁰ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 17.

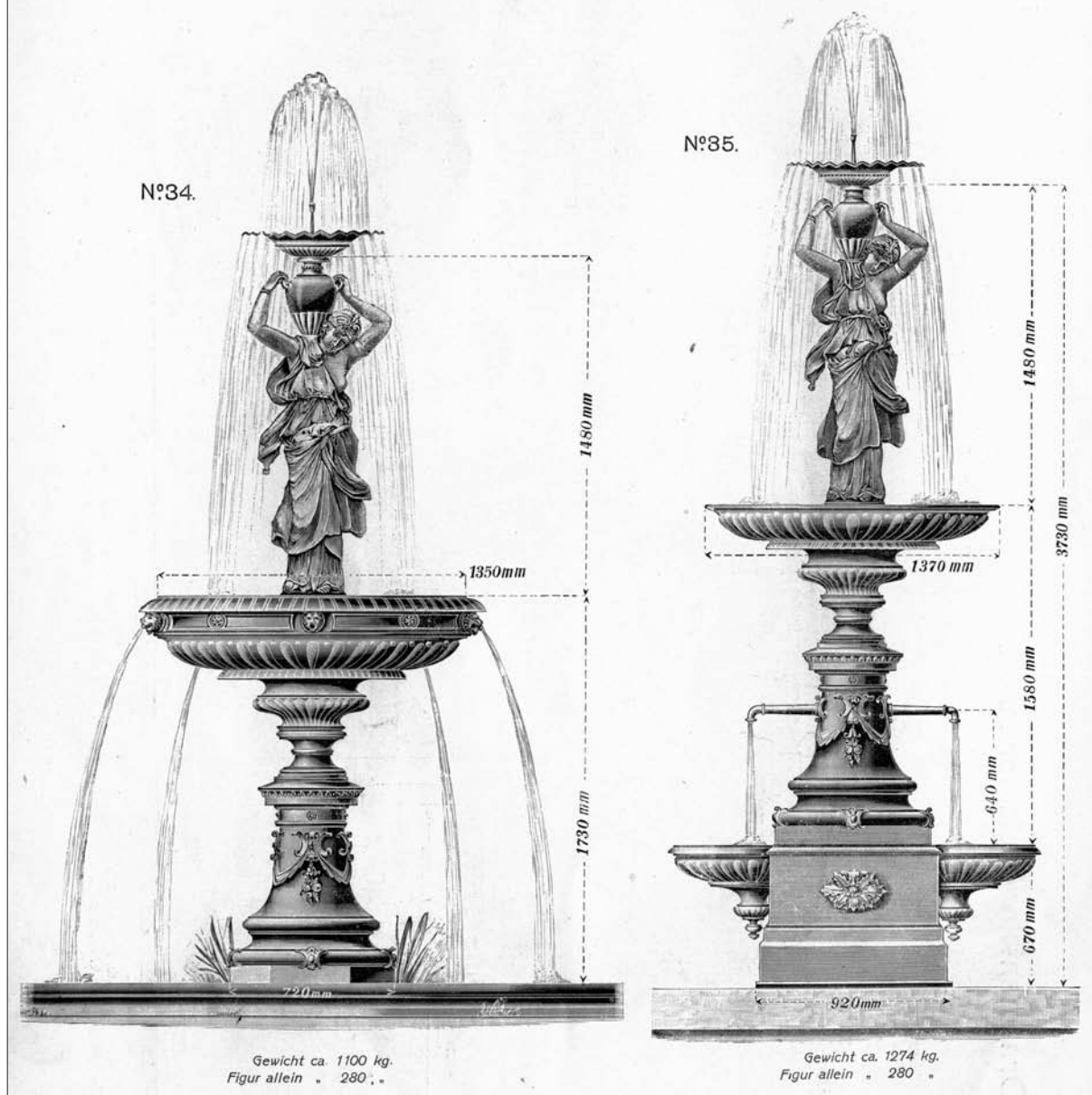
⁴¹ Monumentalna skupina je v katalogu livarne pod rubriko *Grabmonument* (Muzeum Blanenska, inv. št. B 1046 (objavljeno v: Bělová, *Funerální litina*, str. 261)).

⁴² Rubrika *Ornamentale Auslaufbrunnen* v katalogu iz zadnje tretjine 19. stoletja Fürst Salm'sches Eisenwerk Blansko – Niederlagen: Wien, Marxergasse Nr. 28 – Brünn, Grosser Platz 21 in v katalogu s konca 19./začetka 20. stoletja Ma-

MASCHINENBAU-AKTIENGESELLSCHAFT VORMALS BREITFELD, DANĚK & CO.
EISENWERKE BLANSKO.

Tafel 10.

Ornamentale Auslaufbrunnen.

Katalog Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko, modela vodnjakov št. 34 in 35 (Muzeum Blanenska, inv. št. B 1008, katalog iz 1908–1910).

*Detajl z apliko levje glave s šmarješkega vodnjaka
(foto: Simona Kermavnar).*

desetih pa je dobil današnjo turkizno barvo; nimfa in nekateri okraji na podstavku, zlasti akantovje, so pobarvani zlato. Danes je že v nekoliko zanemarjenem stanju, saj so nekatere aplike odstopile in celo odpadle, pojavile so se razpoke in rja. V levji gobec je nameščena neustrezna cev. Od vseh štirih vodnjakov

le logaškega še odlikuje temno siva barva, značilna za izdelke Salmove livarne.

Sklenemo lahko, da so bili obravnavani vodnjaki postavljeni ob zaključku napeljave vodovodov, saj enako prakso srečujemo tudi drugje po Evropi, kjer so podobni ali enaki odlitki. Kot smo videli, so v Novem mestu na prelomu stoletja razmišljali o novem vodnjaku, a so se bali s tem povezanih stroškov, saj je bila že sama napeljava vodovoda velik zalogaj. Ob zaključenih vodovodnih delih jeseni 1903 so sklenili, da bo novi vodnjak stal na Florijanovem trgu. Če bi vodnjak kupili sami, bi gotovo izbrali drugače, tako da bi ugajal večini. Namesto tega pa so dobili v dar vodnjak z razgaljeno nimfo, za katerega jim resda ni bilo treba odšteti denarja, a nikakor ni ustrežal visokim moralnim normam meščanov. Preselitev vodnjaka v Šmarješke Toplice leta 1926 je glede na dogajanje med drugo svetovno vojno, ko je bilo območje nekdanjega Florijanovega trga med nemškim bombardiranjem močno poškodovano, skoraj zagotovo pomenila njegovo rešitev. Lahko bi celo rekli, da litoželeznemu vodnjaku bolj ustreza postavitve v okolje z vodnimi viri bogatega kraja. Tako je postal tudi simbol Term Šmarješke Toplice.⁵³

⁵³ Za nasvete in poslano slikovno gradivo iz katalogov Salmove livarne se najlepše zahvaljujem kustosu Milanu Koudelki iz Muzeum Blanenska v Blanskem, kustosu Lorenzu Bazzocchiu iz Museo Italiano della Ghisa v Longianu za poslani sken lista iz Juhászovega prodajnega kataloga. Iskreno se zahvaljujem tudi kolegici Alenki Klemenc za pregled besedila in konstruktivne pripombe ter kustosinji Dolenjskega muzeja Novo mesto Majdi Pungerčar. Posebna zahvala gre Občini Logatec za finančno podporo raziskovalnega dela.

Šmarješke Toplice, detajl s poškodbami na vodnjaku (foto: Simona Kermavnar).

Tafel 30.

Verzierte Wasserausläufe.

N° 60

N° 61

N° 62

N° 63

N° 64

N° 65

N° 66

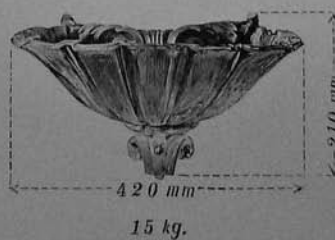
N° 67

N° 68

N° 69

N° 70

Katalog Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitzfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko,
različne oblike izlívok (Blansko, Muzeum Blanenska).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko.

Arhiv Komunale Novo mesto
Zgodovina novomeškega vodovoda (tipkopis).

Blansko, Muzeum Blanenska
Katalog Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko, Inv. št. B 1008.

Brno, Moravský zemský archiv v Brně
Fond H 998, škatla 3, inv. št. 59, signatura D 2.

Longiano, Museo Italiano della Ghisa, Fondazione Neri
Prodajni katalog Sigmund Juhász.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto
NME 5, Mestna občina Novo mesto 1621–1946.
Enota v Idriji
IDR 129, Občina Idrija 1850–1945.

ČASOPISNI VIRI

Dolenjske novice, 1897, 1898, 1901–1904.
Naprej, 1863.

LITERATURA

Bělova, Jana: *Funerální litina podbrdská ve světle kontaktů s centry výroby litiny u Prusku a na Moravě v 19. století* (doktorska disertacija, tipkopis). Praga: Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, 2012.

Bobič, Anica: *Družina Gregorič iz Novega mesta, lastnica zdravilišča v Šmarjeških Toplicah med leti 1926–1939* (zbrala in uredila Anica Bobič in Andrej Majcen). Šmarješke Toplice: samozaložba, 2003.

Cvelbar, France, Stane Granda in Jože Perše: *Turizem. Šmarješke Toplice. Šmarjeta in Bela Cerkev skozi stoletja* (ur. France Cvelbar in Stane Granda). Šmarjeta pri Novem mestu: Domoznansko društvo; Novo mesto: Goga, str. 321–332.

Granda, Stane: *Novo mesto*. Novo mesto: Goga, 2007.
Granda, Stane: *O začetkih Šmarjeških Toplic. V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn* (izredna številka *Kronike*), 2009, str. 105–112.

Grolich, Vratislav: *Blanenská umělecká litina* (katalog razstave). Brno–Blansko: Muzejní a vlastivě-

dna společnost v Brně okresní muzeum Blansko, 1991.

Horvat, Franci: *Sto vodnjakov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2005.

Jarc, Janko: *Iz preteklih stoletij Novega mesta. Novo mesto skozi čas: kulturnozgodovinski vodnik* (ur. Zdenko Picelj). Novo mesto: Dolenjski muzej, 1990, str. 20–71.

Kermavnar, Simona: *Vodnjak z nimfo. Upravna enota Logatec. Občina Logatec* (ur. Blaž Resman). Ljubljana: Založba ZRC, 2014, str. 187–188, sl. 261 (Umetnostna topografija Slovenije, 5).

Kermavnar, Simona: *Javni spomeniki na Logaškem* (1. del). *Logaške novice*, oktober 2016, str. 25–26.

Kermavnar, Simona: *Litoželezni vodnjak na Vrhniki. Naš časopis*, 27. 2. 2017, str. 13.

Kermavnar, Simona: *Opomba k litoželeznemu vodnjaku v Logatcu. Logaške novice*, junij 2017, str. 20.

Kermavnar, Simona: *Idrijski vodnjak z rudarjem. Kronika* 66, 2018, str. 245–252.

Kermavnar, Simona: *Litoželezni vodnjaki v Črnomlju, Šmarjeških Toplicah, Logatcu in na Vrhniki. Belokranjec* 4/21, 2018, str. 26–27.

Kermavnar, Simona: *Litoželezna dediščina 2. polovice 19. in prvega desetletja 20. stoletja na Vrhniki in Stari Vrhniki. Vrhniki razgledi* 19, 2020, str. 74–93.

Kermavnar, Simona: *Projekt izgradnje logaškega vodovoda konec 19. in na začetku 20. stoletja* (1. del). *Logaške novice*, junij 2019, str. 26.

Kermavnar, Simona: *Trgovca Ivan Sicherl in Sigmund Juhász ter vodnjak na Čevicah. Logaške novice* 50/8, oktober 2019, str. 23.

Mihevc, Franc: *Spomini logaškega vedeža*. Logatec, 1937 (tipkopis).

Mlinarič, Jože in Jovo Grobovšek: *Sprehod po mestu. Novo mesto skozi čas: kulturnozgodovinski vodnik* (ur. Zdenko Picelj). Novo mesto: Dolenjski muzej Novo mesto, 1990, str. 98–110.

Mlinarič, Jože: *Sprehod po mestu. Novo mesto. Kulturnozgodovinski vodnik*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1976, str. 115–129.

Mohar, Rozika: *Semič v obdobju narodnega prebujanja*. Semič: Grafika Bucik, 2002.

Serše, Aleksandra: *Kakšno vodo so pili na Vrhniki v 19. stoletju? Arhivi* 26, 2003, št. 1, str. 115–118.

Serše, Aleksandra: *Ob stoletnici vrhniskega vodovoda. Vrhniki razgledi* 5, 2004, str. 73–78.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 2: Dolenjska. 5: Bela krajina*. Ljubljana: Viharnik, 2004 (ponatis 2007).

Švajncar, Janez J.: *Logatec v zgodovini*. Logatec: Vojni muzej, 2004, str. 64–65.

Tončič, Ludvik, Zdenko Picelj in Judita Podgornik: *Novomeške ulice*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1994.

- Vavken, Juša: Umetnostna nepremična dediščina v Logatcu. *Varstvo spomenikov* 27, 1985, str. 73–84.
- Zorko, Istok: Bomo vodo še prekuhaval? *Novo mesto piše prihodnost. Glasilo mestne občine Novo mesto* 3, 2016, str. 15–17.
- Žargi, Matija: Železni vodnjaki. *Rast* 61, februar 1999, str. 61–62.
- Žargi, Matija: Železarna na Dvoru ob Krki 1795–1891. Novo mesto: Dolenjska založba, Narodni muzej Slovenije, 2000.

Spletne strani

- Dolenjski biografski leksikon* (<https://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/?bid=1426>, 18. 8. 2019).
- Projekt izgradnje logaškega vodovoda konec 19. in na začetku 20. stoletja* (<https://www.mojaobcina.si/logatec/novice/projekt-izgradnje-logaskega-vodovoda-konec-19-in-na-zacetku-20-stoletja.html>, 3. 8. 2019).
- Prvi belokranjski vodovodi* (<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/prvi-belokranjski-vodovodi.html>, 18. 8. 2019).
- Tereska jest česka* (<http://gazeta.myslenice.pl/tereska-jest-czeska>, 13. 12. 2018).
- Vodnjak v Šmarjeških Toplicah* (<https://www.kamra.si/mm-elementi/item/zdravilisce-smarjeske-toplice.html>, 28. 9. 2019).

S U M M A R Y

Fountain in the park of the Šmarješke Toplice Thermal Spa

Šmarješke Toplice, Logatec, Vrhnika, and Črnomelj are each home to one cast iron fountain, all featuring an identical cast of a nymph at the top. They were sent to Slovenia by the constructors of the water systems as a token of gratitude for the commissioned work. Set up at the end of the nineteenth or in the early twentieth century, the fountains were produced by the Royal Salm Ironworks in Blansko, Moravia (Fürst Salm'sches Eisenwerk Blansko), whose owners had business and family relations with the Auerperg Iron Foundry based at Dvor near Žužemberk, at that time the most important plant of its kind in

Slovenia. Similar fountains were usually also set up on completion of water systems in other parts of Central Europe.

The fountain in the Šmarješke Toplice Thermal Spa was originally set up in Novo Mesto to mark the construction of the city water system, which was given extensive coverage by the newspaper *Dolenjske novice* from its commencement in 1897 to its completion in 1903. From its erection in April 1904, the fountain in Novo Mesto was—unlike the other three, which were considered genuine landmarks, frequently photographed and featured in picture postcards—subject to much protestation and indignation among the local inhabitants for featuring the sculpture of a nude nymph. This may in part be due to the location selected for the fountain, the Florijan Square, which had centuries earlier been dominated by the Church of St. Anthony. After the fire in 1664, a chapel was added to the church. The chapel was dedicated to St. Florian, giving the square its name. According to the population of Novo Mesto, the square provided an ideal place for erecting a wayside shrine rather than a sculpture of a naked woman.

Also having its agencies and stores in Vienna, the Blansko foundry was most certainly known to the Viennese engineers G. Rumpel, the constructor of the water system in Novo Mesto, and Carl Wagenführer, who was responsible for installing the water systems in the other three above-named towns. Furthermore, architect Jan Vladimír Hráský, who designed the plans for the water systems in at least Logatec and Novo Mesto, was Czech by birth and certainly gave priority to the Blansko foundry over any other foundry in Austria (having been dissolved in 1891, the Slovenian plant at Dvor was no longer an option). After all, the reason for selecting the Salm foundry was probably completely objective, as its art castings, including the fountains presented here, were simply among the best in the Habsburg Monarchy.

Having been transferred to Šmarješke Toplice in 1926 at the behest of Dr Viktor Gregorič, the fountain was almost certainly saved from the destruction that the Florijan Square in Novo Mesto suffered in a German bombardment during the Second World War. One could even say that the cast iron fountain found a more suitable home in the environment abounding in water springs and it ultimately also became the symbol of the Šmarješke Toplice Thermal Spa.

*Šmarješke Toplice, vodnjak
(foto: Simona Kermavnar).*

*Logatec, litoželezni vodnjak na Čevicah
(foto: Simona Kermavnar).*

*Vrhnika, litoželezni vodnjak
(foto: Simona Kermavnar).*

*Nimfa (Blansko, grajsko dvorišče,
foto: Simona Kermavnar).*